

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3:368.914(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.5>

Дрозач Л. В.,

здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук
Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. В даній статті визначено поняття та особливості пенсійного забезпечення в Україні.

Пенсійна система України – це соціальна система, спрямована на забезпечення фінансового захисту та соціального добробуту громадян, які досягли пенсійного віку, за допомогою збору та розподілу обов'язкових пенсійних внесків та інших джерел фінансування, відповідно до законодавства, а також у разі настання інших життєвих обставин, передбачених законодавством.

Основні особливості пенсійної системи України включають:

пенсійна система України має два рівні – обов'язкову державну пенсійну систему та додаткову добровільну систему, яку реалізують приватні пенсійні фонди;

більшість громадян України зобов'язані сплачувати обов'язкові пенсійні внески зі своєї заробітної плати;

пенсійний вік може залежати від статі, професії та інших факторів, і зазвичай становить 60 років для чоловіків і 58 років для жінок;

пенсійна система передбачає надання пільг і соціального захисту особам з обмеженими можливостями, ветеранам, учасникам бойових дій тощо;

фінансування пенсійної системи здійснюється за рахунок обов'язкових внесків, державного бюджету та інших джерел фінансування;

Україна має систему приватних пенсійних фондів, які надають можливість громадянам додатково накопичувати пенсійні відомості через інвестиції;

пенсійна система України пережила кілька реформ з метою її модернізації та забезпечення сталої фінансової стійкості.

пенсійне забезпечення – це складна соціально-економічна система, яка передбачає забезпечення фінансового і соціального підтримки фізичних осіб у пенсійному віці або з обмеженими можливостями працювати, з метою забезпечення їхнього достойного матеріального і соціального становища після завершення професійної діяльності, зазначена система базується на фінансових внесках, зборах та інших ресурсах, зібраних як від фізичних осіб, так і від державних та недержавних установ, з метою надання регулярних пенсійних виплат та інших соціальних послуг особам, які перебувають у віці пенсійної активності, для забезпечення їхнього матеріального благополуччя і соціальної інтеграції в суспільство. Пенсійне забезпечення може мати різні форми, включаючи державне пенсійне страхування, недержавне пенсійне забезпечення та інші схеми, і може варіюватися в залежності від країни і її законодавства.

Ключові слова: пенсія, пенсійне забезпечення, соціальний захист, соціальна політика, система пенсійного забезпечення, права громадян.

Drozach L. V. Concept and features of pension provision in Ukraine

Abstract. This article defines the concepts and features of pension provision in Ukraine.

The pension system of Ukraine is a social system aimed at ensuring the financial protection and social well-being of citizens who have reached retirement age, through the collection and distribution of mandatory pension contributions and other sources of funding, in accordance with legislation, as well as in the event of other life circumstances provided by law.

The main features of the pension system of Ukraine include:

the pension system of Ukraine has two levels – a mandatory state pension system and an additional voluntary system implemented by private pension funds;

most citizens of Ukraine are obliged to pay mandatory pension contributions from their wages;

the retirement age may depend on gender, profession and other factors, and is usually 60 years for men and 58 years for women;

the pension system provides benefits and social protection to persons with disabilities, veterans, combatants, etc.;

financing of the pension system is carried out at the expense of mandatory contributions, the state budget and other sources of financing;

Ukraine has a system of private pension funds, which provide an opportunity for citizens to additionally accumulate pension information through investments;

the pension system of Ukraine has undergone several reforms in order to modernize it and ensure sustainable financial stability.

pension provision is a complex socio-economic system, which provides financial and social support for individuals at retirement age or with limited opportunities to work, with the aim of ensuring their decent material and social situation after the end of professional activity, the specified system is based on financial contributions, fees and other resources collected both from individuals and from state and non-state institutions, with the aim of providing regular pension payments and other social services to persons of retirement age, to ensure their material well-being and social integration into society. Pensions can take many forms, including state pension insurance, non-state pensions and other schemes, and can vary by country and its legislation.

Key words: *pension, pension provision, social protection, social policy, pension provision system, citizens' rights.*

Постановка проблеми. Сучасна пенсійна система України знаходиться в надзвичайно складному стані через війну та демографічні виклики. Збільшення кількості пенсіонерів унаслідок поранень, інвалідності та втрат годувальників створює значний фінансовий тиск на державний бюджет. Зараз уряд України важко фінансувати навіть мінімальні пенсійні виплати, що гарантовані законом.

Стан дослідження. У юридичній літературі зазначена проблематика частково розглядалася у працях таких учених-юристів, як: В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, С. Я. Вавженчук, В. С. Венедіктов, С. В. Венедіктов, С. В. Вишневецька, Т. З. Герасимів, І. В. Зуб, І. П. Жигалкін, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, С. С. Лукаш, А. Р. Мацюк, П. Д. Пилипенко, С. В. Попов, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, М. М. Шумило, Л. П. Шумна, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін. Доречно підкреслити, що наукові праці цих та інших дослідників мають концептуальне значення для розуміння права на пенсійне забезпечення. Разом із тим, урахувавши тенденції щодо розбудови України як соціальної та правової держави, необхідність посилення соціальних реформ, зазначена проблематика потребує переосмислення, новітнього розв'язання у науково-теоретичній та практичній площині.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі поняття «пенсії» також розглядається через призму різноманіття її видів. Так, Ю. В. Васильєва, проводячи

диференціацію поняття пенсії, виокремлює три її різновиди: пенсії з державного пенсійного забезпечення – щомісячна грошова виплата, яка надається з державного бюджету. Ця виплата призначається окремим категоріям громадян у зв'язку з визначеним терміном передбаченої законом служби або роботи. Розмір цієї пенсії порівнюється з колишнім заробітком (грошовим забезпеченням) [1, с. 36]; пенсії з державного пенсійного страхування – це регулярна грошова виплата, яка надається з бюджету Пенсійного фонду України громадянам, які мають встановлений страховий стаж у визначеній тривалості. Розмір цієї пенсії порівнюється з колишнім заробітком [1, с. 36]; державні соціальні пенсії – це безоплатна щомісячна грошова виплата, яка забезпечується з державного і місцевого бюджетів. Ця пенсія призначається непрацездатним громадянам, які не мають права на отримання пенсії за державним пенсійним забезпеченням. Це стосується випадків досягнення встановленого законодавством віку, виникнення інвалідності або втрати годувальника. Розмір цієї пенсії порівнюється з розміром прожиткового мінімуму пенсіонера [1, с. 37]. Автор використовує такі правові критерії для цієї диференціації: джерело фінансування (пенсії з державного пенсійного страхування фінансуються за рахунок коштів пенсійного фонду, тоді як пенсії двох інших видів фінансуються з державного бюджету); категорії осіб, які забезпечуються (пенсії з державного пенсійного забезпечення призначаються окре-

мим громадянам у зв'язку з певним строком військової або державної служби, служби в правоохоронних органах, а також тим, хто постраждав унаслідок шкідливих радіаційних впливів); соціальні пенсії (це соціальні виплати, які надаються громадянам, які не мають права на пенсійне забезпечення першого або другого виду); умови призначення (наявність страхового стажу або певного строку служби); розмір пенсії (він може залежати від минулого заробітку або від прожиткового мінімуму пенсіонера) [2, с. 28].

В той же час, необхідно зауважити, що інші форми пенсійного забезпечення мають назву «допомоги» – це такі грошові виплати (крім пенсій) громадянам у випадках, передбачених законом, що надаються з фондів соціального страхування та за рахунок державного бюджету. Види допомоги відрізняються між собою їх безпосередньою метою та низкою юридичних ознак. Допомоги можна класифікувати за періодичністю виплат (одноразові та регулярні), за їх метою (у разі тимчасової непрацездатності, у зв'язку з народженням дитини тощо) [3].

Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що **пенсія** – це гарантована, обов'язкова, періодична фінансова виплата, що зазвичай визначається на основі попередніх доходів отримувача та може бути фінансовою компенсацією за втрату можливості заробляти, призначена державою для осіб, які досягли певного віку, мають інвалідність, втратили годувальника та за інших обставин, що привели до обмеження їхньої працездатності.

Ознаками, які притаманні пенсії є:

гарантована виплата, яку здійснює держава або інші органи соціального забезпечення;

пенсія нараховується особам, які відповідають певним критеріям, таким як досягнення певного віку або настання інвалідності, втрата годувальника, вислуга років тощо;

виплачується регулярно, з визначеними інтервалами часу, як правило, щомісячно або щоквартально;

розмір пенсії зазвичай базується на попередніх доходах отримувача та може бути

спрямований на фінансову компенсацію за втрату можливості заробляти;

фінансовим джерелом пенсій є державний бюджет, Пенсійний фонд, цільові фонди соціального страхування тощо;

умови та порядок виплати пенсій регламентуються законами та актами пенсійного законодавства країни.

Пенсія є частиною пенсійного забезпечення України, дані поняття співвідносяться між собою як родо-видова конструкція, де основою є пенсійне забезпечення, яке є складним системним утворенням, що розроблялось та модифікувалось відповідно до розвитку та удосконалення держави та специфіки публічного адміністрування. Треба зазначити, що Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV відіграв важливу роль у формуванні пенсійної системи в Україні та встановленні основних принципів пенсійного забезпечення нації. Даний закон визначив принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і запровадив важливі норми щодо призначення, перерахунку і виплати пенсій, а також надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Основними постулатами пенсійного забезпечення, встановленими цим законом, є:

передбачив обов'язкове страхування всіх працездатних громадян для забезпечення їхнього майбутнього пенсійного забезпечення;

визначив порядок формування накопичувального фонду, який є джерелом фінансування пенсійних виплат та договорів страхування довічних пенсій або одноразових винагород;

встановив механізм стягнення страхових внесків від роботодавців для фінансування системи пенсійного забезпечення;

передбачив надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду, які формуються за рахунок страхових внесків та інших джерел.

Проте, сьогодні в Україні існують виклики та проблеми, які впливають на ефективність пенсійної системи. Віроломний напад окупантів на Україну спричинив різке падіння

економіки, спровокував мільйони біженців, внутрішніх переселенців, знищив установи та помешкання громадян, інфраструктуру, все це потребує розроблення нових підходів до пенсійного забезпечення, враховуючи сучасні реалії. Зокрема, запровадження накопичувальної страхової пенсійної системи може бути одним із шляхів уникнення проблем, пов'язаних із солідарною системою, і забезпечення більш стабільного пенсійного забезпечення для майбутніх поколінь. Однак, якщо врахувати історичний контекст і відсутність страхової культури в населення України, важливо ретельно розробляти та впроваджувати будь-які зміни в пенсійній системі, забезпечуючи максимальний рівень довіри населення до цих змін і державних структур, що відповідають за їхню реалізацію.

Пенсійне забезпечення як основоположний елемент соціальної стабільності не має однакової концепції щодо його змісту, деякі науковці визначають даний термін як комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав [4, с. 12]. В даному визначенні робиться акцент на грошових виплатах, що безумовно обмежує розуміння сутності пенсійного забезпечення, оскільки це може виключити інші аспекти пенсійної системи, такі як медичне страхування, житлова підтримка та інші види підтримки для пенсіонерів. Підкреслення правових аспектів не враховує економічних, соціальних та демографічних аспектів пенсійної системи.

А. А. Казанчан зазначає, що пенсійне забезпечення є однією з форм соціального забезпечення, яка передбачає щомісячні та, в більшості випадків, довічні грошові виплати, виплачувані особам, які опинилися у важкій життєвій ситуації. Це може стосуватися пенсій для осіб у пенсійному віці, пенсій для інвалідів, пенсій у разі втрати годувальника та інших видів пенсій, які передбачені чинним законодавством країни. Пенсійне забезпечення спрямоване на допомогу тим, хто опинився у найбільш вразливому соціальному

стані, такому як старість, інвалідність або втрата годувальника [5, с. 144]. Даним поняттям не враховано інформацію про джерела фінансування пенсійного забезпечення, такі як страхові внески, державні кошти, пенсійні фонди тощо. Не акцентовано увагу, що пенсійні виплати можуть бути щомісячними, довічними або обмеженими за певними умовами. В той же час автор не враховує, що призначення пенсій може бути пов'язане з досягненням певного віку, наявністю медичних обставин, втратою годувальника або іншими визначеними умовами.

Згідно з І. М. Сиротою, який поділяє загальну концепцію цього поняття з більшістю авторів, але вказує на деякі відмінності в її розумінні та надає наступні аргументи: по-перше, він стверджує, що пенсії не можуть бути пов'язані лише з постійною або стійкою непрацездатністю громадян, оскільки існують пенсії, які призначаються незалежно від стану працездатності (наприклад, пенсії за віком) і навіть без врахування віку (наприклад, пенсії за вислугою років); по-друге, важливим аспектом є те, що пенсії не можуть розглядатися як винагорода або компенсація за попередню трудову або суспільно-корисну діяльність. Автор відзначає, що розмір пенсій «сам по собі невеликий і незначний, і не може вважатися компенсацією за минулу працю»; по-третє, незважаючи на те, що пенсії обумовлені обов'язком суспільства забезпечувати своїх непрацездатних громадян, вони поступово втрачають свій аліментарний характер в умовах ринку соціальних послуг [6].

Слушною є позиція Т. В. Кравчука, який у своїй дисертаційній роботі «Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України» зауважував, що пенсійне забезпечення означає систему забезпечення фізичних осіб, які є учасниками як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення. Ця система передбачає виплату пенсій та надання соціальних послуг особам у пенсійному віці. Фінансування цієї системи здійснюється через різні джерела, такі як страхові внески від юридичних і фізичних осіб, державний і місцевий бюджети, цільові фонди. Кошти, зібрані з цих джерел,

накопичуються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів і банківських установах [7]. Треба зазначити, що Т. В. Кравчук у даному визначенні не зазначає різницю між загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням і недержавним пенсійним забезпеченням, а також не вказано, яка роль уряду та регулюючих органів в системі пенсійного забезпечення і як вони контролюють та здійснюють нагляд за цією системою.

Узагальнюючи всі вищевикладені позиції вважаємо, що **пенсійне забезпечення** – це складна соціально-економічна система, яка передбачає забезпечення фінансового і соціального підтримки фізичних осіб у пенсійному віці або з обмеженими можливостями працювати, з метою забезпечення їхнього достойного матеріального і соціального становища після завершення професійної діяльності, зазначена система базується на фінансових внесках, зборах та інших ресурсах, зібраних як від фізичних осіб, так і від державних та недержавних установ, з метою надання регулярних пенсійних виплат та інших соціальних послуг особам, які перебувають у віці пенсійної активності, для забезпечення їхнього матеріального благополуччя і соціальної інтеграції в суспільство. Пенсійне забезпечення може мати різні форми, включаючи державне пенсійне страхування, недержавне пенсійне забезпечення та інші схеми, і може варіюватися в залежності від країни і її законодавства.

Основними ознаками права на пенсійне забезпечення є наступні: основоположний вид права на соціальний захист; передбачає матеріальне забезпечення особи разі досягнення встановленого законом віку, інвалідності, втрати годувальника, з інших визначених законом та/або на підставі договору; матеріальне забезпечення у вигляді пенсії провадиться у системі державного, недержавного та професійного пенсійного забезпечення, пенсійного страхування; гарантується за рахунок коштів Пенсійного фонду України та/або інших спеціальних джерел; включає специфічні механізми щодо реалізації, гарантування та правової охорони; передбачає специфічний об'єкт – пенсія; перед-

бачає специфічний суб'єктний склад: правомочні та уповноважені особи; включає рівень матеріального забезпечення, як правило, на рівні не нижче прожиткового мінімуму; максимальний рівень пенсійного забезпечення, як правило, не перевищує десять прожиткових мінімуму для непрацездатних осіб; підлягає специфічному правовому захисту відповідно до закону [8, с. 96].

Пенсійне забезпечення є реалізується завдяки складного публічно-правового механізму, що передбачає застосування системи засобів і способів, що утворюють складну пенсійну систему, що базується на різних джерелах фінансування та має в собі ряд важливих аспектів і процесів. Для забезпечення ефективності та стабільності пенсійної системи важливо враховувати наступні ключові елементи: системне законодавство, публічні органи адміністрування в пенсійній галузі, фінансові ресурси, інвестиції, моніторинг і реформи. Основна мета пенсійної системи полягає в забезпеченні фінансової підтримки осіб у пенсійному віці та забезпеченні їхньої соціальної безпеки після завершення професійної діяльності. Для досягнення цієї мети необхідно збалансувати всі важливі компоненти та здійснювати необхідні реформи з метою підтримки стабільності та ефективності системи.

На думку Н. А. Волгіної пенсійна система – це сукупність правових, економічних і організаційних інститутів і норм, які мають за мету надання матеріального забезпечення у вигляді пенсій громадянам при досягненні ними встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника і з інших підстав, визначених законодавством [9, с. 723]. З цього приводу необхідно зазначити, що в цілому Н. А. Волгіна вірно відображає основну сутність пенсійної системи, яка полягає в наданні матеріального забезпечення громадянам при досягненні встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника і з інших підстав, визначених законодавством. Проте важливо врахувати, що пенсійна система може також включати підстави для надання пенсій, розглядати економічні, організаційні та законодавчі аспекти для повнішого розуміння її

функціонування і впливу на суспільство. Підставами для надання пенсій є: а) пенсійні системи враховують тривалість робочого стажу як основну підставу для визначення права на пенсію. Громадяни можуть отримувати пенсію, якщо вони мають певний накопичений стаж; б) деякі країни надають пенсії особам з особливими соціальними статусами, таким як ветерани, особи з обмеженими можливостями або особи, які потребують особливого соціального захисту; в) деяких системах пенсійне забезпечення може бути пов'язане з загальним доходом особи. Це може включати обмеження на отримання пенсії особами з високим рівнем доходу або, навпаки, надавати додаткові пенсійні вигоди особам з низьким доходом; г) в деяких випадках пенсійне забезпечення може залежати від сімейного стану. Наприклад, можуть існувати додаткові вигоди для сімей з дітьми або одиноких батьків; д) деякі пенсійні системи можуть передбачати пенсійні виплати для осіб, які опинилися в особливих обставинах, таких як жертви катастроф або надзвичайних подій.

Дану позицію розкриває у своїй дисертації М. Б. Ріппа, яка визначає, що пенсійна система за своєю структурою та внутрішнім змістом є досить складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування і використання пенсійних фондів та створюються певні умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення [10].

На нашу думку, **пенсійна система України** – це соціальна система, спрямована на забезпечення фінансового захисту та соціального добробуту громадян, які досягли пенсійного віку, за допомогою збору та розподілу обов'язкових пенсійних внесків та інших джерел фінансування, відповідно до законодавства, а також у разі настання інших життєвих обставин, передбачених законодавством.

Основні особливості пенсійної системи України включають:

пенсійна система України має два рівні – обов'язкову державну пенсійну систему та додаткову добровільну систему, яку реалізують приватні пенсійні фонди;

більшість громадян України зобов'язані сплачувати обов'язкові пенсійні внески зі своєї заробітної плати;

пенсійний вік може залежати від статі, професії та інших факторів, і зазвичай становить 60 років для чоловіків і 58 років для жінок;

пенсійна система передбачає надання пільг і соціального захисту особам з обмеженими можливостями, ветеранам, учасникам бойових дій тощо;

фінансування пенсійної системи здійснюється за рахунок обов'язкових внесків, державного бюджету та інших джерел фінансування;

Україна має систему приватних пенсійних фондів, які надають можливість громадянам додатково накопичувати пенсійні відомості через інвестиції;

пенсійна система України пережила кілька реформ з метою її модернізації та забезпечення сталої фінансової стійкості.

З урахуванням цих обставин стає актуальним питання про проведення комплексної пенсійної реформи. Першочергове завдання полягає у вирішенні фінансових проблем, які виникають при забезпеченні пенсій для великої кількості пенсіонерів, інвалідів та сімей, які втратили годувальників у воєнний період.

Однією з можливих заходів є підвищення пенсійного віку або зменшення розміру пенсійних виплат. Це, безумовно, може бути непопулярними рішеннями, але вони можуть стати необхідними для фінансової стабільності системи.

Паралельно з цим, розглядаються альтернативні підходи до пенсійної системи, такі як впровадження другого рівня пенсійного забезпечення. Ця система дозволила б громадянам вільно вкладати свої гроші у пенсійні фонди та отримувати більш високі пенсії в майбутньому. Однак це вимагатиме часу та ресурсів для впровадження та може полегшити тягар для державного бюджету лише в перспективі.

Незалежно від обраного шляху, важливо забезпечити гідність пенсіонерів та забезпечити їх соціальний захист. Пенсійна реформа має бути частиною стратегії для підтримки населення в умовах економічних викликів та війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Князькова Л. М. Правові питання забезпечення пенсіями за вислугу років працівників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. за спеціальністю 12.00.05. Харків, 2001. 199 с.
2. Васильєва Ю. В. Основи для диференціації правового регулювання пенсійних відносин. Правознавство. 1998. № 3. С. 24–30.
3. Правові форми й види соціального забезпечення URL: <https://studentam.net.ua/content/view/9114/93/>
4. Дідковська Т.О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2008. 19 с.
5. Казанчан А.А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні *Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. Том 23 (62). № 1. 2010 рік. С. 142–149.
6. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні. Х.: «Одіссей», 2001. 384 с.
7. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис.канд. юрид. наук. 12.00.05 Одеська нац. юрид. акад. 2008. 20 с.
8. Мицай М. Право на пенсійне забезпечення в умовах соціальної держави: поняття, ознаки, тенденції розвитку. Підприємництво, господарство та право. 2017. № 10. С. 95–99.
9. Волгин Н. А. Социальная политика: учебник. 2-е изд., стереотип. М. : Экзамен, 2004. 736 с.
10. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». К., 2007. 19 с.